

НЭР ТОМЬЁОНЫ ОРЧУУЛГЫН АСУУДАЛД (Төмөр замын салбарын нэр томьёоны жишээгээр)

Х. Цацрал³²

***Abstract:** In recent years, Mongolia has experienced intensive railway construction, the implementation of numerous strategic projects, and the expansion of the railway sector. The introduction of advanced foreign technologies has further underscored the urgent need for the precise translation of specialized railway terminology. This article aims to explore the methodologies used in translating railway terms into Mongolian and to identify the most frequently employed translation methods through specific technical examples. Furthermore, it emphasizes that the translation process requires close cooperation with railway professionals to ensure terminological accuracy.*

***Түлхүүр үг:** толь бичиг, нэр томьёог жигдлэх, дагаврын арга, нийлмэл үг, үгийн сан*

УДИРТГАЛ

Шинжлэх ухаан, техник технологи улам хурдсаж буй өнөө үед олон тооны шинэ ухагдахуунууд төрөн гарч түүнийг даган шинэ нэр томьёо бий болж байна. Эдгээр нэр томьёог эх хэлнээ буулгаж хэрэглэх шаардлага улс орнуудын өмнө тулгамдсан асуудал болж байна. Энэ талаар эрдэмтэн судлаач О. Шинэбаяр “Инженерчлэлийн салбарт төрөл бүрийн тоног төхөөрөмж багаж хэрэгсэл орж ирэх нь зах зээлийн эдийн засгийн шилжилт, шинжлэх ухаан техникийн хурдацтай уялдан улам бүр нэмэгдэж байгаа бөгөөд үүнтэй холбоотой техник технологийн нэр томьёог орчуулах, шинээр бий болгох, түүний тайлбар, тодорхойлолтыг мэргэжлийн түвшин, олон нийтийн хэрэглээнд тохируулан гаргах шаардлага тулгарч байдаг” (О. Шинэбаяр, 2016:12) хэмээн тэмдэглэсэн байна.

Төмөр замын салбар нь бусад салбаруудтай харьцуулахад харьцангуй ууган салбарын нэг хэдий ч тус салбарын нэр томьёоны судалгаа хамгийн бага боловсорсон сэдэв хэвээр байна. Монгол улсын нэр томьёоны комисс “Төмөр замын нэр томьёоны Орос-Монгол толь бичиг” (1959), Л. Сүрэнхүү “Төмөр замын зам барилгын нэр томьёоны Англи-Орос-Монгол толь бичиг” (1978), Г.Цээлэйнамсан, “Төмөр замын нэр томьёоны Орос-Монгол толь” (2021), Д. Дашзэвэг, О. Бадамсэд, Д. Чинзориг нарын “Төмөр замын зам барилгын нэр томьёоны Англи-Монгол-Орос толь бичиг” (2014), Стандартчиллын үндэсний төвөөс гаргасан “Төмөр замын нэр томьёоны тайлбар, тодорхойлолт” (2013) зэрэг баримт бичиг нь олны хүртээл болсон байдаг. Төмөр замын салбарын англи монгол нэр томьёог тусгайлан харьцуулан шинжилсэн нь өнөө хир бараг үгүй байгаа нь төмөр замын салбарын нэр томьёог жигдлэх, гадаад хэлнээс зөв орчуулан оноох асуудал нь тус салбарын хувьд чухал болжээ.

Төмөр замын техникийн нэр томьёоны талаар дараах судалгаа, стандарт бий. Үүнд:

- MNS 6387-1:2013 - "Төмөр зам. Зам, замын аж ахуйн нэр томьёо, тодорхойлолт" стандарт нь төмөр замын зам болон замын аж ахуйн холбогдох нэр томьёо, тодорхойлолтыг агуулдаг.

¹Магистр, ТЗИС, Нийгэм хүмүүнлэгийн ухааны тэнхим, <https://orcid.org/0009-0003-1805-5659>

- MNS 6387-2:2013 - "Төмөр замын автоматик ба телемеханикийн нэр томьёо, тодорхойлолт" стандарт нь төмөр замын автоматик болон телемеханикийн салбарт хэрэглэгддэг нэр томьёо, тодорхойлолтыг багтаасан байна.
- MNS 6387-3:2013 - "Төмөр зам. Хөдлөх бүрэлдэхүүний нэр томьёо, тодорхойлолт" стандарт нь хөдлөх бүрэлдэхүүнтэй холбоотой нэр томьёо, тодорхойлолтыг тусгажээ.
- MNS 6387-4:2016- "Төмөр замын тээврийн удирдлага, зохион байгуулалтын нэр томьёо, тодорхойлолт" стандарт нь төмөр замын тээврийн удирдлага, зохион байгуулалтын чиглэлийн нэр томьёог тодорхойлжээ.

Мөн “Төмөр замын нэр томьёоны Англи-Монгол-Орос толь бичиг” (2014) хэвлэгдсэн бөгөөд энэ нь төмөр замын салбарын мэргэжилтнүүдэд зориулсан нэр томьёоны тайлбар толь юм. Эдгээр стандарт, толь бичиг нь төмөр замын техникийн нэр томьёог нэг мөр ойлгож, хэрэглэхэд чухал үүрэгтэй.

Бид судалгаандаа төмөр замын салбарын мэргэжилтнүүд өргөн хэрэглэдэг Д. Дашзэвэг, О. Бадамсэд, Д. Чинзориг нарын 2014 онд гаргасан “Төмөр замын зам барилгын нэр томьёоны Англи-Монгол-Орос толь” бичгийн орчуулгын жишээг түүвэрлэн зэрэгцүүлэн жишиж, зарим жишээгээр тодотгон өөрсдийн саналаа дэвшүүлээ.

Төмөр замын нэр томьёог орчуулан хэрэглэхдээ монгол хэлний үг бүтэх ёсыг дагаж мөрдөх нь албан бичиг боловсруулах шаардлагад нийцэх ба цаашид монгол хэлний нэр томьёог оноон жигдлэхэд чухал гэж үзэж байна.

Төмөр замын салбарын нэр томьёог жигдлэх, оноон тогтоох асуудалд цаашид дараах зарчмуудыг зайлшгүй харгалзах шаардлагатай юм. Нэр томьёо судлаач Ч.Догсүрэн өөрийн бүтээлдээ монгол хэлэнд нэр томьёог тогтооход баримтлах үндсэн хэд хэдэн зарчмууд байдгийг дурдаад. Үүнд:

- Монгол бичгийн болон ярианы хэлэнд байсан уламжлалт үгсийг тэр хэвээр нь буюу шууд утгаар нь хэрэглэх
- Монгол хэлний үгсийн сан дахь түүхэн ба хуучирсан үгийг шинэ утгаар нь сэргээн хэрэглэх
- Монгол бичгийн болон ярианы хэлний зарим үгийн утгыг шилжүүлэн хэрэглэх
- Монгол хэлнийхээ үг бүтэх аргыг ашиглан шинэ нэр томьёо бий болгох
а/ дагаврын аргаар хэлбэржүүлэх
б/ дан үгийг нийлэмж үг, нийлмэл үг болгох
в/ үг хураах
- Нутгийн олон аялгууны үгээс оновчтой заримыг нь авч хэрэглэх
- Гадаад хэлний буюу олон улсын чанартай нэр томьёог хуулбарлан орчуулах
- Гадаад хэлнээс зонхилон олон улсын чанартай нэр томьёог зээлдэн авах (Ч.Догсүрэн, 1988:12) гэж өгүүлжээ.

Төмөр замын техникийн нэр томьёо дагаврын аргаар үүсэх нь

Аливаа хэлний үүсмэл үг нь үүсмэл бус үгээс олон бөгөөд хэлэнд шинэ үг үүсэх хэдэн түгээмэл арга байдаг бөгөөд судлаачид монгол хэлний хувьд залгавраар шинэ үг үүсэх арга зонхилдог гэж үздэг. (Г.Томтогтох, 2012: 95)

Дагавар нь дангаараа бие даасан утгагүй, үгийн үндсэнд шинэ утга оруулах буюу үг хоорондын харилцааг илтгэх үүрэгтэй юм.

Төмөр замын техникийн нэр томьёонд “-гч” дагавар нь үйлийн эзэн, эсвэл, тухайн үйлийг гүйцэтгэх мэргэжлийн нэр, мөн үйл хөдлөлийг гүйцэтгэх багаж, тоног төхөөрөмжийн нэрийг үүсгэж байна.

Жишээ нь:

Auto regulator- авто тохируулагч

Bogie turntable- тэргэнцэр эргүүлэгч

Snubber - доргион намжаагч

Dispatcher-галт тэрэгний хөдөлгөөн зохицуулагч

Yardmaster- сэлгээний удирдагч

“-уур, -үүр” дагавар нь багаж хэрэгслийг нэрлэн мөн идэвхтэй хэрэглэгдсэн байна.

Жишээ нь:

Ammeter-гүйдэл хэмжүүр

Gas heater turnouts- суман шилжүүлгийн хийн халаагуур

Multiple roll crusher- олон булт бутлуур

Storage battery (accumulator) -зай хураагуур

Vibragraph –доргио, чичрэг тэмдэглүүр

“-вч” дагавар нь мөн багаж хэрэгсэл, эд анги, тоног төхөөрөмжийн нэр үүсгэх үүрэгтэйгээр ихэвчлэн ордог байна.

Жишээ нь:

Bogie center plate -тэргэнцэрийн өсгийвч

Clamping plate -хавчих даравч

Connection coupling- холбох залгавч

Journal box- авагддаггүй эргэвч, холхивч

Rail flow detection-зам төмрийн гэмтэл илрүүлэгч

“-лт” дагавар үйл явц заасан үг үүсгэх ба мөн тус дагаврын тусламжтай нийлмэл үгээр бүтсэн нэр томъёо цөөнгүй байна.

Жишээ нь:

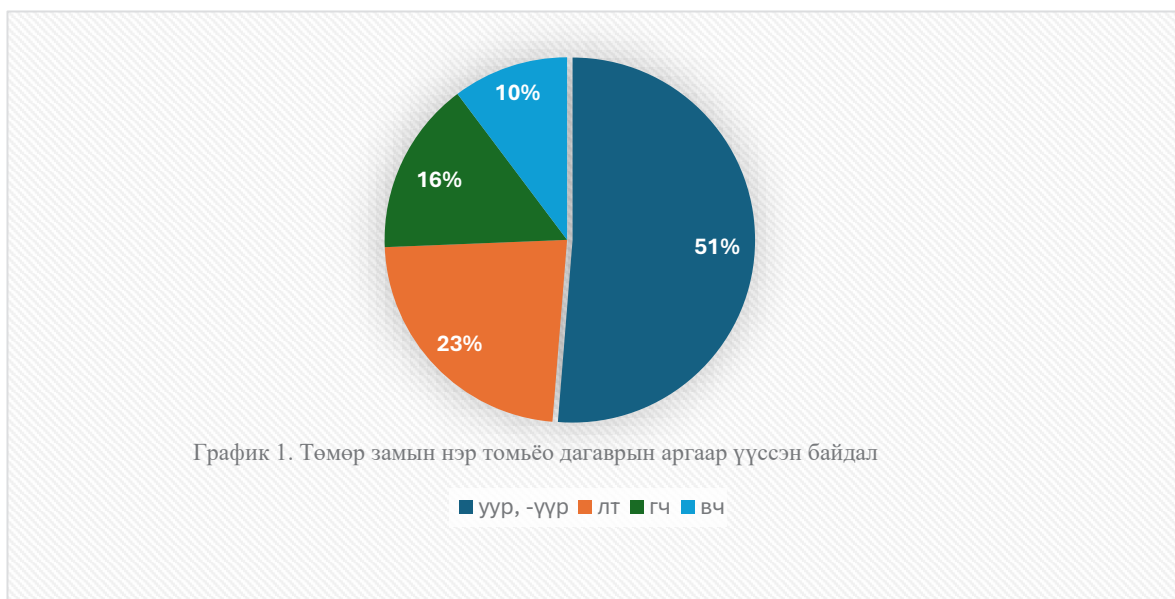
Axle load- тэнхлэгийн даралт

Creepage- зам төмрийн гулсалт

Emergency braking- яаралтай тоормослолт

Shift of wheel- дугуйн шилжилт

Wasted motion-хоосон явалт

Дээрх графикаас харахад төмөр замын мэргэжлийн, инженер техникийн нэр томьёонд багаж хэрэгсэл, техник тоног төхөөрөмж заасан “–уур, үүр ” дагавар бүхий нэр томьёо элбэг болохыг харуулж байна.

Үг нийлэх аргаар буюу нийлэмж үгээр нэр томьёо бүтэх нь

Нийлэмж үгээр нэр томьёо үүсгэх тухайд уг нийлэмж үгийн бүрэлдэхүүнд орж байгаа үг нэг бүрийг нягтлан сайтар сонгож, нийлээд гаргаж байгаа утгыг нь сайтар тунгааж оноолдуулахыг хэлдэг.

Тус арга нь энгийн үгтэй адил юмс үзэгдэл, ухагдахууныг нэрлэдэг боловч энгийн үгнээс илүү дэлгэрэнгүй байдаг учир тус салбарын нэр томьёо бүтэхэд багагүй хэрэглэгддэг. Гэвч тухайн нэр томьёог бүрэн илэрхийлж байгаа гээд тухайн ухагдахууныг тайлбар мэтээр оруулах нь зохисгүй юм. Энэ нь нэр томьёо товч, ойлгомжтой байх зарчмаас гажна.

Монгол хэлний нэрлэх хэрэгцээг гагцхүү дагаврын аргаар хангах бололцоогүй учраас үг бүтээх өөр арга зайлшгүй шаардагддаг .Энэ шаардлагаас үүдэж үг нийлэх арга бий болсон байна. Хэл зүйн хувьд төмөр замын техникийн нэр томьёоны ихэнх хувь нь үг нийлэх аргаар бүтсэн байна.

Жишээ нь:

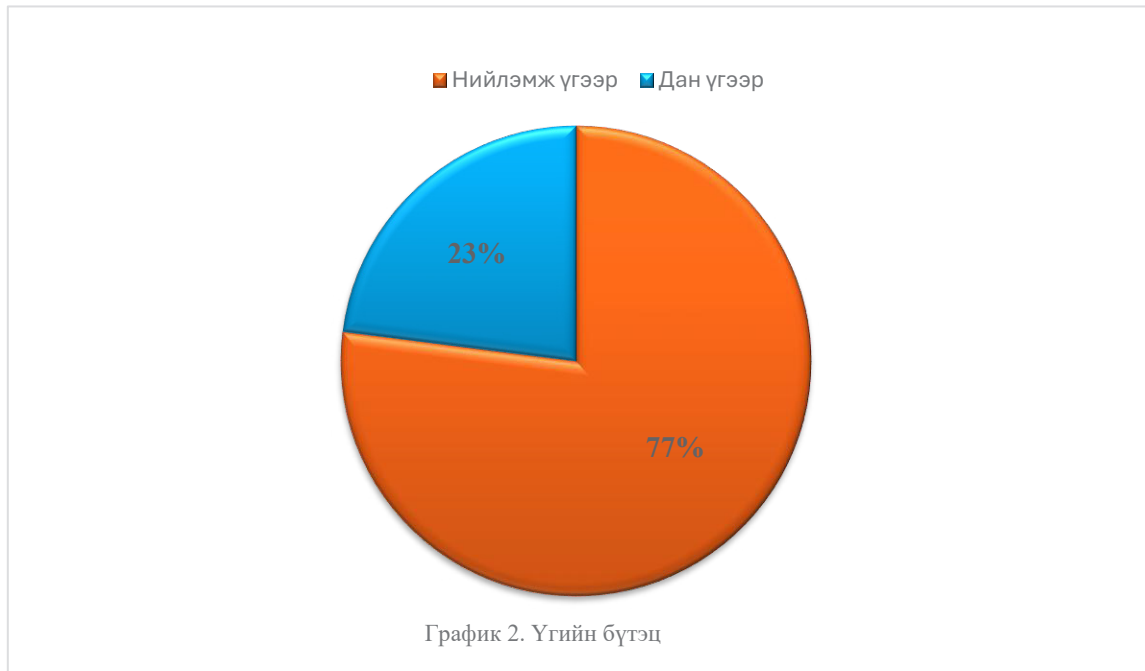
Ballasting train- чигжээсний галт тэрэг

Lead rail- холбогч зам төмөр

Repair wagon- засварын вагон

Sealing layer -нягтруулах жийрэг

Wheelset slide -хос дугуйн чирэг

Сонгон авсан нэр томьёоны бүтцийг хэл зүйн үүднээс судлахад төмөр замын техникийн нэр томьёоны ихэнх хувь нь үг нийлэх аргаар бүтсэн байна.

Нэр томъёог орчуулах аргууд

Нэр томъёог зөв оноон тогтооход нэр томъёог орчуулах аргуудыг эзэмших нь чухал. Төмөр замын нэр томъёог орчуулахад дараах аргууд түгээмэл хэрэглэгдэж байна. Үүнд:

Дүйлгэн орчуулах арга

Дүйлгэх гэдэг нь нэг хэлний нэрлэсэн ухагдахууныг нөгөө хэлэнд байгаа үг хэллэгтэй яг тааруулан буулгахыг хэлнэ. Эх хэлний үг хэллэгийг өөр хэлээр орчуулан хөрвүүлэхэд хэлэнд нь үүрэг болон хэлбэрээр дүйцсэн үг байхгүй тохиолдолд хэлбэрээр нь бус үүргийг нь харгалзан ойролцоо үгээр дүйлгэх аргыг хэрэглэдэг (Д.Туул, Г.Туяа, Ц.Тунгалаг, 2012:35). Нийлэмж нэр томъёоны бүтцэд дүйлгэн оноосон нэр томъёо цөөнгүй байдаг. Нэр томъёоны үгчилсэн орчуулга нь зарим тохиолдолд утга төгс үг бүтээж чаддаггүй. Иймд тухайн үгийн хам сэдэв, ашиглагдах нөхцөл, утгыг нь ойлгож байж тухайн утгыг илэрхийлж чадахуйц үгээр дүйлгэн орчуулах шаардлагатай болдог. Тухайлбал, үгсийн сангийн үүднээс таарч тохирох үгийг сонгон авч орчуулах юм.

Жишээ нь:

A fault condition- гэмтлийн нөхцөл, аваарын горим

Angle cock-төгсгөлийн кран (вагоны)

Fixed buffer stop- төмөр замын хөдөлгөөнгүй тулгуур

Protected level crossing- төмөр замын хаалттай гарам

Running line-гол зам

Жишээ өгүүлбэр:

A fault condition occurs when one or more electrical conductors short to each other or to ground.

Аваарын горим нь нэг буюу хэд хэдэн цахилгаан дамжуулагч хоорондоо хүрэх эсвэл газардуулга болсон үеийн горим юм.

Trains are prohibited from standing on the **running line** without authorization from the dispatcher.

Галт тэргийг галт тэрэгний диспетчерийн зөвшөөрөлгүйгээр **гол зам** дээр зогсоохыг хориглоно.

Хуулбарлах буюу үгчлэн орчуулах арга

Эх хэлний үгийг загварчлан буулгахыг хэлнэ. Үгчлэн орчуулахад юуны өмнө үг үгээрээ буусан монгол үг тухайн юм үзэгдэл, ойлголтыг цаад хэлээр байгаа үгийн дайтай төлөөлж байгааг сайтар ажиглах хэрэгтэй.

Жишээ нь:

Freight wagon- ачааны вагон

Hazard warning light- аюулаас сэрэмжлүүлэх гэрэл

Internal combustion engine- дотоод шаталтат хөдөлгүүр

Rolling stock- хөдлөх бүрэлдэхүүн

Technical speed -техникийн хурд

Жишээ өгүүлбэр:

Routine maintenance of **freight wagons** is essential to prevent mechanical failures during long-distance transit.

Холын зайн тээвэрлэлтийн явцад механик эвдрэл гарахаас сэргийлэхийн тулд **ачааны вагоны** ээлжит засвар үйлчилгээг тогтмол хийх нь чухал.

Regular maintenance of the **internal combustion engine** ensures a longer service life for the train.

Дотоод шаталтат хөдөлгүүрийн засвар үйлчилгээг тогтмол гүйцэтгэх нь зүтгүүрийн ашиглалтын нөөцийг нэмэгдүүлэх үндсэн нөхцөл болдог.

Галигчлан буулгах арга

Нэр томъёог орчуулахад галигчлан буулгах арга нэлээд өргөн хэрэглэгддэг бөгөөд энэ нь орчуулж буй хэлэнд дүйх, тохирох оновчтой үг байхгүйн үндсэн дээр цаад ухагдахууныг тодотгон, тэмдэглэж байгаа ухагдахууныг товч тодорхой хадгалах үүднээс хэрэглэх болсон гэж үздэг. Энэ арга нь цагаан толгойн үсгийн галигийг харгалзан өөр цагаан толгойн тухайн галигт тохирох үсгээр буулгах явдал юм.” Галигчлан буулгах арга нь тухайн хэлний үгийн санг шинэ үгээр баяжуулах эерэг талтай ч жирийн уншигчдын санаанд бодит утгаараа буухгүй байх тохиолдол бий” (Д.Туул, Г.Туяа, Ц.Тунгалаг, 2012:32).

Төмөр замын нэр томъёоны хувьд ийм үг олон байдаг ба орос мэргэжилтнүүдтэй энэ салбарт олон жилийн турш хамтран ажилласан учраас салбарын мэргэжилтнүүд ийм төрлийн нэр томъёог төвөггүй ойлгож хэрэглэж ирсэн онцлогтой.

Жишээ нь:

Ballast- балласт

Dispatcher- диспетчер

Cistern (tank wagon) - цистерн вагон

Machine and mechanism- машин механизм

Transporter wagon- транспортер вагон

Wagon depot- вагон депо

Жишээ өгүүлбэр:

The safety valves of the **tank car** must be inspected before every loading cycle.

Ачилт бүрийн өмнө **цистерн вагоны** хамгаалалтын хавхлагуудыг заавал шалгах ёстой.

The damaged industrial wagons were sent to the **wagon depot** for a complete overhaul.

Гэмтэлтэй үйлдвэрийн вагонуудыг иж бүрэн засварт оруулахаар **вагон депо** руу илгээв.

Тайлбарлан орчуулах арга

Тайлбарлан орчуулах аргыг дээрх аргуудаас нэр томъёо орчуулагдахгүй тохиолдолд хэрэглэдэг. Шинжлэх ухааны хэлэнд тайлбарлах аргаар буюу хэд хэдэн үгээр илэрхийлж утга санаа нь төгс гардаг үгс байдаг. Ганц үгээр бүрэн дүүрэн утга илэрхийлэх боломжгүй тохиолдолд энэхүү орчуулгын аргыг ашигладаг.

Жишээ нь:

Dump car-өөрөө буулгагч вагон

Railcar- дотоод шаталтат өөрөө явагч вагон, автотрисыг голчлон зорчигчийн, шуудангийн тээвэрт өргөн хэрэглэдэг.

Driving wagon /Motor wagon- Төмөр замаар өөрөө явагч тусгай хөдлөх бүрэлдэхүүний нэгж

Ballasting train- Замын их засварын үед шаардлагатай шороо, чулуу чигжээсний материал ачсан тусгай галт тэрэг.

Жишээ өгүүлбэр:

The **dump car** is used for transporting iron ore from the mine.

Өөрөө буулгагч вагоныг уурхайгаас төмрийн хүдэр тээвэрлэхэд ашигладаг.

The railway company introduced a new self-propelled diesel **railcar** to serve the low-density rural lines

Төмөр замын компани ачаалал багатай орон нутгийн шугамуудад шинэ дотоод шаталтат **өөрөө явагч вагоныг** нэвтрүүллээ.

Тайлбарлан орчуулах арга нь үгчлэн орчуулахтай уялдан гарч ирдэг. Үгчлэн орчуулах аргын нэг хэлбэр болох зээлдэх буюу хуулбарлан орчуулах аргын үед “тэг” утгатай гадаад үгийг хөрвүүлэх хэлэнд буулгадаг. Энэ үед “тэг” утгатай гадаад үгийг хөрвүүлэх хэлэнд орчуулах арга нь “тайлбар зүүх” арга болно. Уг тайлбар нь тухайн үйлийн утга/үүрэг хэлбэрийн талыг бүрэн тусгасан эх хэлнийх нь утгыг тодорхой илэрхийлсэн тайлбар байх шаардлагатай юм. (Д.Туул, Г.Туяа, Ц.Тунгалаг, 2012:37)

Нэр томьёог зөв ойлгож, орчуулахад мэргэжлийн бус үг хэллэгээс нэр томьёог ялгаж өгдөг утгазүйн онцлогуудыг мэдэх хэрэгтэй. Үүнээс хамгийн чухал нь тухайн нэр томьёо болон тухайн хам сэдэв хоорондын харилцан уялдааны онцлогууд юм.

Нэр томьёо нь нэг бус хэд хэдэн утгатай байж, тэр ухагдахууныхаа хүрээнд ганц утгатай байх хандлагатай байдаг.

Жишээ нь:

Gauge (1)- хэмжих багаж, шалгах хэрэгсэл

Gauge (2)- төмөр замын хоёр зам төмрийн хоорондох зай (цариг)

Жишээ өгүүлбэр:

The engineer used a pressure **gauge** to monitor the system.

Инженер системийн ажиллагааг хянах зорилгоор даралтын **хэмжигч багаж** ашигласан.

The **standard gauge** is 1435 mm.

Стандарт **төмөр замын цариг** нь 1435 мм-ээр тогтоогдсон байдаг.

ДҮГНЭЛТ

- Монгол улсад төмөр замын шинэ бүтээн байгуулалт өрнөж, төмөр замын сүлжээ өргөжин хөгжиж, шинэ техник технологи нэвтэрч байгаатай уялдан төмөр замын нэр томьёо ч нэмэгдэж шинэчлэгдэж байна. Үүнээс шалтгаалан төмөр замын салбарын гадаад нэр томьёог монгол хэл рүү орчуулан буулгах хэрэгцээ шаардлага цаг үетэйгээ уялдан нэмэгдсээр байна.
- Төмөр замын техникийн нэр томьёог зөв хэрэглэх нь аюулгүй ажиллагаа, оновчтой харилцаа, стандартын дагуу ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлдэг тул буруу орчуулга, буруу ойлголт нь төмөр замын осол, гэмтэл, буруу ажиллагаа, санхүүгийн хохирол үүсгэхээс гадна хууль эрх зүйн зөрчилд хүргэж болзошгүйг алхам тутамдаа харгалзах нь зүйтэй.
- Тус салбарын нэр томьёог улам боловсронгуй болгох, сан хөмрөгийг бүрдүүлэхэд салбарын мэргэжилтнүүдтэй зөвлөлдөж шинжлэх ухааны ул суурьтай, тооцоотой судалгааг хийх хэрэгтэй байна.
- Төмөр замын нэр томьёог орчуулан хэрэглэхдээ монгол хэлний үг бүтэх ёсыг дагаж мөрдөх нь албан бичиг боловсруулах шаардлагад нийцэх ба цаашид монгол хэлний нэр томьёог оноон жигдлэхэд чухал гэж үзэж байна.

НОМ ЗҮЙ

- Дашзэвэг, Д., Бадамсэд, О., & Чинзориг, Д. (2014). *Төмөр замын зам барилгын нэр томъёоны Англи-Монгол-Орос толь бичиг, УБ “Ган зам” хэвлэлийн үйлдвэр*. Улаанбаатар.
- Догсүрэн, Ч. (1988). *Монгол нэр томъёог оноох, томилох, жигдлэх асуудалд*. Улаанбаатар.
- Томтогтох, Г. (2012). *Хэл шинжлэлийн удиртгал*, Улаанбаатар.
- Туул, Д., Туяа, Г., & Тунгалаг, Ц. (2012). *Орчуулгын онол, дадлагын үндэс*. Улаанбаатар.
- Стандарт хэмжил зүйн үндэсний төв. (2013). *Төмөр замын нэр томъёоны стандартчилал*. Улаанбаатар.
- Шинэбаяр, О. (2016). *Нэр томъёоны тодорхойлолтын тухайд*. Улаанбаатар.
- ШУА-ийн Хэл зохиолын хүрээлэн. (2016). *Хэрэглээний хэл шинжлэл Боть I (16)*. Улаанбаатар.